

Rahvastikukriisi kujunemine Eestis, selle tunnustamine ja meetmed kriisist ülesaamiseks

Jaak Uibu, *D.Sc., Ph.D.*, Toompea Haridusseminar

Ettekanne Eesti Teaduslikus Seltsis Rootsis Tartu Ülikooli aastapäeva aktusel 2.12.2014

Austatud eestlased Rootsis! Tänan Taevast ja Teid, et võin täna seista Teie ees ettekandega!

Minu seisukoha Tartu Ülikooli osast Eesti ajaloo osas on aidanud formuleerida Walter Rand, kes 35 aasta tagasi Tartu Ülikooli aastapäeval NY Eesti Majas ütles: „Kui Eestimaa pinnale, saatuse tahtel, poleks rajatud ühtegi ülikooli kuni käesoleva sajandini, siis poleks meil eesti kultuuri sellel tasemel nagu nüüd, poleks me võimelised olnud rajama Eesti Vabariiki.“ Nii kõrgele aujärjele tõstis Walter Rand *Alma mater Tartuensis*’e. Nagu minevikus ootame ka täna temalt – Eesti rahvusülikoolilt Tartus - tõhusat abi oma riigi ja rahva alalhoidmisel.

Käesolevas ettekandes püüan anda ülevaate demograafilisest olukorrast ja selle muutumisest Eestis alates Vabadussõjast. Kirjeldan ka juba rakendatud või rakendamist veel ootavaid abinõusid sellest ülesaamiseks. Täna olukorda iseloomustan rahvastikukriisina. Tuginen oma ettekannetele Toompea Haridusseminaris 30.01.2013 „*Eesti Vabariigi põhiseaduse mõte ja sätted ning süvenev rahvastikukriis*“, Läti seimi rahvastikukonverentsil 31. jaanuaril käesoleval aastal peetud ettekandele *Eesti demograafilised kogemused - mida peaks tegema efektiivsemalt* ja Tartu Ülikoolis 30.03.2014 peetud Langenud vabadusvõitleja päeva aulakonverentsi ettekandele *Rahvastik, ajaloosündmused ja rahvastikupoliitika Eestis 95 aasta vältel*. Need ettekanded on avaldatud mitmetes väljaannetes, kaks viimast Kanadas ilmuvast netilehes Estonian World Review. Kasutan üksnes avalikult kättesaadavat riiklikku statistikat. Väljendan Toompea Haridusseminaris läbiarutatud ja heakskiidetud seisukohti.

I. Mis on rahvastikukriis? Milles see avaldub? Kuidas on ta tekkinud? Rahvastikukriisi all mõistetakse rahvastiku demograafilist seisundit, mida iseloomustab sisemise taastepotentsiaali puudumine ja rahvastiku vananemine. Seda tajutakse kriisina eeskätt seetõttu, et see toob pikemas perspektiivis kaasa tööjõupuuduse ning töötajate suure maksukoormuse, mida saab leevendada ainult tööjõu massilise impordiga. Väikese etnose

puhul kaasneb rahvaarvu vähenemine sel määral, et see ohustab etnose kultuuri kestmist. Eesti ja eestlaste olukorda on selle mõiste abil iseloomustatud 1990ndate algusest.

Valitsusettekandes aastast 1998 *Eesti demograafilist situatsiooni ja arengut käsitlevad seisukohad* rõhutati demograafilise kriisi väljakujunemist. Olin selle ettekande koostajate hulgas. Minu teada oli see hinnang riigi tasandil esimest korda. Kui taasisesivsbumisel oli Eesti rahvaarv 1,56 miljonit, siis 1998. aastaks oli see vähenenud ümmarguselt 170 tuhande inimese võrra. Vahepealsel ajal on rahvastikukriis oluliselt süvenenud – Eesti rahvaarv oli Statistikaameti andmeil 1. jaanuaril 2014 1,31 miljonit. Taastatud omariikluse vältel on Eesti kaotanud ühe kuuendiku oma rahvast. Positiivse näitajana on keskmine eluiga nii meestel kui naistel pikenenud ümmarguselt 7 aasta võrra, kuid see osutab ka rahvastiku vananemisele ja reproduktiivses eas olevate inimeste hulga kahanemisele – rahva viljakusvõime alanemisele.

Et kasutada ajaloolist kogemust, olgu see teadvustatud või teadvustamata, koostas tabeli rahvaarvu, sündide arvu ja sündimuskordajatega aastate kaupa, nii nagu Statistikaameti andmebaas seda võimaldas, 95 aasta kohta. Kui selline faktiline alus oli tehtud, täiendasin tabelit rahvaarvu mõjutanud ajaloosündmustega [Läti seimi rahvastikukonverentsi ettekanne]. Nimetaksin seda võtet pikaajaliste megatrendide meetodiks. Olen sellise meetodi kasutatavust proovinud, kui uurisin Eesti rahva tervist sajandi ülevaatele „Maarahva tervis“.

Vaatleme nüüd neid ajaloosündmusi, mis eelnesid tänasele rahvastikukriisile ja milliste mõju **rahvaarvule** on ilmne. Vabadussõja järgselt oli rahvaarv 1 miljon ja 60 tuhat. Eestlaste osa selles oli ümmarguselt 90 %, seega eestlaste arv oli peaaegu 1 miljon. Iseseisvuse lõpuks kasvas rahvaarv ühe miljoni 130 tuhandele. Kust tuleb 70 tuhat juurdekasvu? Rahvaarvu suurendasid 35-37 tuhat optanti Venemaalt. Maareformiga loodi juurde 50 000 talundit ja nendesse sündis palju lapsi. Tõusis ka keskmine eluiga, mis aitas kaasa rahvaarvu tõusule.

Sündimus oli Vabariigi algusaastatel üsna kõrge – 22 tuhat aastas (võrdluseks tänane 13,5 tuhat, kusjuures rahvaarv täna on ¼ võrra suurem), aga see hakkas alanema aeglaselt ja iseseisvusaja lõpuks oli 18 500. Iive ja sündimus tunnistati probleemiks kolmekümnendate aastate algusel. Ohu eest hoiatas tolleaegne akadeemiline eliit – Ado Lüüs, Juhan Vilms, Helmi Mäelo, Hans Madissoon, Aleksander Rammul ja tema õpilane Mihkel Kask, Juhan Aul jt. Teen siinjuures kõrvalepõike seoses minu õpetaja, Tartu Ülikooli hügieeniprofessori Mihkel Kasega. Mäletan jutuajamist temaga ja dotsent Selma Laanesega, kus ta rääkis, kuidas ta laagriarstina Siberis tahtis aidata oma suguvenda ja sokutas selle kööki

leivalõikajaks. Ta oli meest hoiatanud, et süüa tohib algul väga vähe. Siiski mees ei suutnud end pidada suures näljatundes ja see oli tema kurb lõpp.

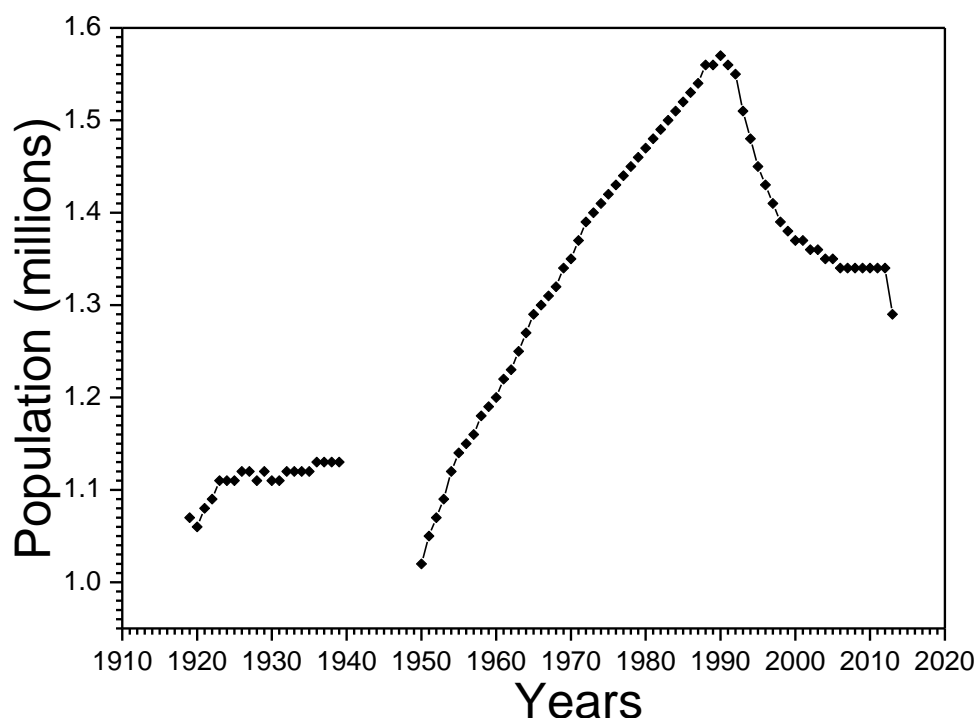
Rahvusliku eliidi eestvedamisel kutsuti kokku Rahvusliku kasvatuse kongress 1935. aastal. Selle aastaga võiksime dateerida **Eesti rahvastikupoliitika** algust. Kongressil kutsus riigivanem Konstantin Päts meie haritud jõude, aga eriti arstiteadlasi, rahvusliku ja riikliku hädaohu vastu võitlema. Järgnevatel aastatel võeti kasutusele hulk meetmeid, näiteks vallalistel tõsteti tulumaksu 10 %-lt 25%-le. Peaminister Kaarel Eenpalu nõudis, et iga seaduse väljatöötamisel tuleb peardhk panna sellele, et seadused ei takistaks, vaid soodustaks rahva arvulist kasvu.

Eesti inimkaotustest teises maailmasõjas on palju kõneldud. Valge raamat 2004 võtab kokku – peaaegu 90 000 hukkunut ja peaaegu sama arv Eestist lahkunuid. Küüditamised, repressioonid, vägivaldne kollektiviseerimine jätsid sügava negatiivse jälje meie rahvuskeha elujõule. Arvestuslik rahvaarv 1945 aastal oli ainult 0,85 miljonit. Siiski sõja-aastate madal sündimus kerkis sõja järel jälle Vabadussõja järgsele tasemele. Beebibuumi, nagu see esines kõikides Lääne-Euroopa maades kahekümne aasta jooksul, Eestis ja Lätis ei olnud. Kui ma ütlen sõja-aastate madal sündimus, siis on see tinglik – see oli 15 000 ja täna on sündimus oluliselt alla 14 000 lapse aastas!

Nõukogude ajal kasvas rahvaarv 1,57 miljonini 1990.aastal. See kasv oli põhiliselt sisserände arvel. Kui suur see tegelikult oli, annab ettekujutuse graafik, mida näitan, ja demograaf Kalev Katuse analüüs - paigale jäi vaid iga seitsmes. Eestlaste endi arv kasvas 45 okupatsiooniaasta vältel 100 tuhande võrra. Venemaalt tuli 50 tuhat etnilist eestlast ja aastatel 1970-1990 oli eestlaste sündimus üle taastetasandi, peale selle suurendas rahvaarvu keskmise eluea tõus. Sisserännanute sündimus jäi alla taastetasandit – ilmselt migratsioonistressist.

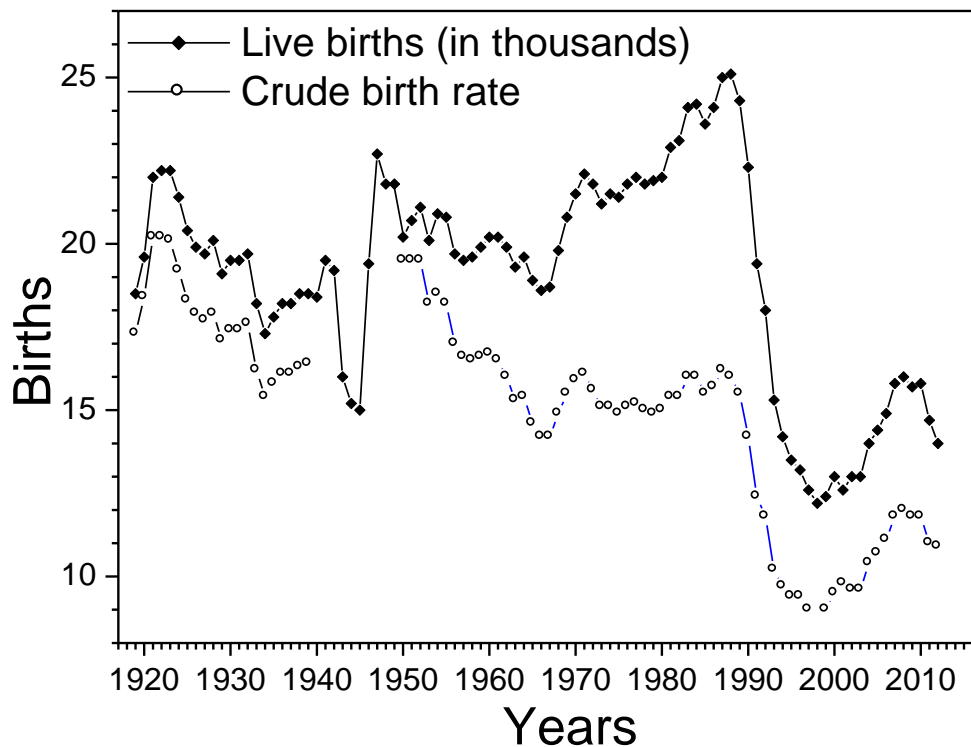
Nõukogude perioodi rahvastikupoliitikast on raske rääkida – demograafilised andmed olid salastatud, toimus põlisrahva allasurumine, mis on niigi teada. Kõikjal domineeris sisserännanu. See oli teadlikult väärastatud rahvastikupoliitika. Siiski perepoliitika toimis – lastetoetused, arstiabi, haridus jm. Eestlaste sündimus, nagu eespool ütlesin, oli kakskümmend aastat taastetasandil – 2,1 last naise kohta. Suure sündimuse aastad olid 1983-1988, 1989 algas langus. Huvi pakub sündimuse tõus stagnatsiooni ajal. Sama oli ka Venemaal. Paistab, et stagnatsioon – elu ilma äkiliste muutusteta, on soodus rahva viljakuse mõttes.

Tähelepanu väärivad nõukogude perioodi viimastel aastatel tehtud rahvastikupoliitilised algatused. Püüti formuleerida rahvastikupoliitikat, laiendati peretoetusi, tähtsustati lapserikkaid peresid. Kui aga tuli vabanemine 1991. aastal, siis harjumuspärane institutsionaalne alus muutus või kadus hoopis. Pikkamisi tegijate jõud kustus. Me mäletame loomeliitude pleenumit 26 aastat tagasi ja Lennart Meri suurepärasest ettekannet „Kas eestlastel on lootusi.“ Selles ta ütles, et eesti rahva hetkeseis on kriitiline, aga mitte pöördumatu, eeldusel, et valitsus seda küsimust prioriteetseks peab“. Kuldsed sõnad! Meri hilisemates avaldustes kohtame palju patriootlikke ütlemisi, aga kahjuks pole seal enam seisukohavõtte kujunenud rahvastikukriisist ega rahvastikupoliitilistel temadel.

Joonis 1. Eesti rahvaarv aastail 1919-2013

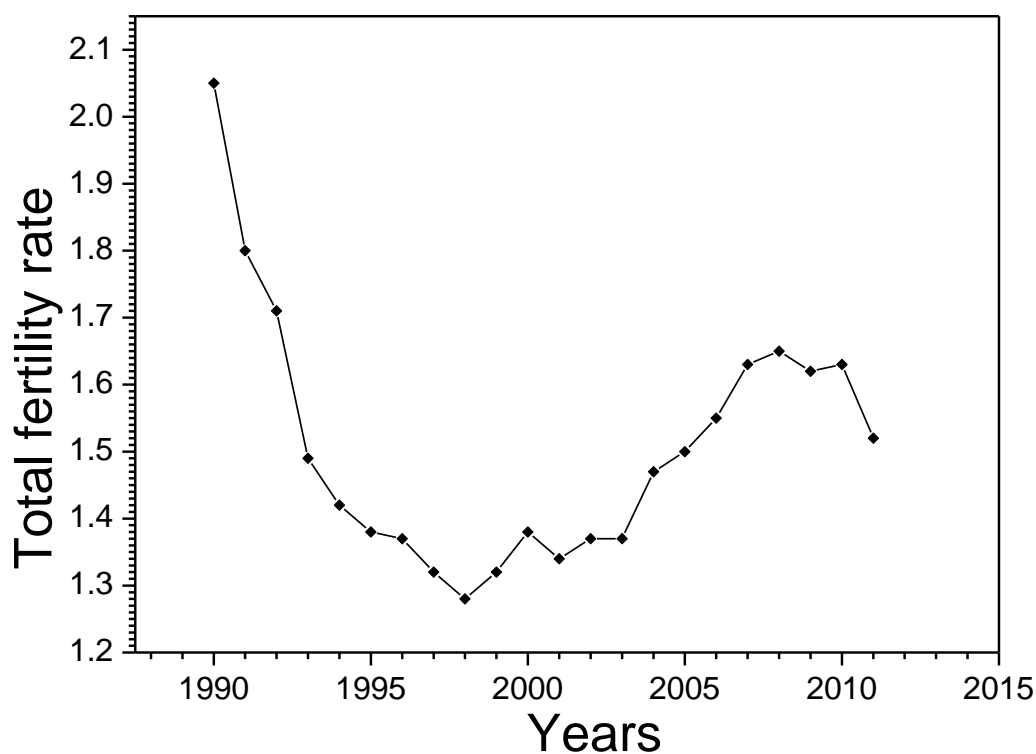
Graafiku kommentaar: Paistab silma suur lünk riiklikus statistikas – 1942 kuni 1949 andmed puuduvad. Siiski ligilähedane hinnanguline rahvaarv 1945. aasta kohta on 0.85 miljonit, mis jääb allapoole kasutatud skaalat. Me näeme graafikul stabiilset kiiret tõusu aastail 1950 – 1990. Kordame juba kord öeldut: *Nõukogude ajal kasvas rahvaarv 1,57 miljonini. See kasv oli põhiliselt sisserände arvel. Aga ka eestlaste endi arv kasvas 45 okupatsiooniaasta vältel 100 tuhande võrra. Aastail 1970-1990 oli eestlaste sündimus üle taastetasandi, peale selle suurendas rahvaarvu keskmise eluea tõus. Sisserännanute sündimus jäi alla taastetasandit.* Eestlaste arv 1991. aastal oli Statistikaameti andmeil 966 tuhat ja 2013 vaid 913 tuhat. Rahvastikukriis kujunes välja üheksakümnendate alguses.

Joonis 2. Elussünnid ja sündimuse üldkordaja aastail 1919-2012

Graafiku kommentaar: Vaatleme graafikul ka rahvatervise kõige tähtsamat näitajat – sündimust aastail 1920-2012. Siin on toodud elussünnid ja sündimuse üldkordaja aastate kaupa. Üldkordaja - see on sünde 1000 elaniku kohta aastas. Kui rahvaarv oli esimese Eesti Vabariigi ajal suhteliselt stabiilne, siis sündimus on kindla langustrendiga. Tõsi on, et sündimus tõusis kolmekümnendate teisel poolel, kuid see ei küündinud Vabadussõjale järgnenud aastate näitajateni. Kui võrdleme eelmist graafikut käesolevaga, siis eelmine näitas 50-ndate ja 90-ndate vahel kiiret tõusu, mida ei kohta sündimuse osas. Kuigi rahvaarv tõusis, siis sündimus 1950-1970 isegi langes.

Ränk ja ajaloos enneolematu sündimuse langus toimus taasiseseisvumise järgselt ega ole peatunud tänini. Taasiseseisvumise järgselt on rahvaarv pidevalt vähenenud. See oli 1,56 miljonit, täna on 1,31 miljonit. Kas tagasi 1945. aastasse?! Rahva kidumine on aeglane ja igapäevaelus seda ei märka, eriti suuremas linnas. Tallinn isegi kannatab suure sündimuse tõttu – raske on lasteaiakohtadega. Aga maaelu ja väikeasulad hääbuvad. Maal elades näen, kuidas naabrite majad on tühjenevad ja lagunevad. Põllumassiivid on tänaseks hästi haritud, kuid elujõulisi talusid kohtab harva. Iseseisvuse järgne sündimuse kõver meenutab sõjaaegset, aga langus on kolm korda suurem ja tõus nõrk. Prantsuse demograaf Landry määratles demograafilist revolutsiooni kui olukorda, kus kontratseptiivid ja abordid muutuvad naistele üldkättesaadavaks. Paistab, et see aeg saabus koos vabadusega.

Joonis 3. Sündimuse summaarne kordaja Eestis aastail 1990-2011

Graafiku kommentaar: Tahan käsitleda üht olulist sündimuse näitajat – summaarset sündimuskordajat ehk TFR – total fertility rate. See peaks olema 2,1, s.o. vähemalt 2.1 last keskmiselt naise kohta, kui kehtivad konkreetse aasta sündimuse näitajad. Paraku on see kogu taasiseseisvumisajal olnud allpool taastetasandit. Siim Veskimäe kirjutas otsekoheselt: *Me näeme jätkuvalt, et Eesti rahvastik vananeb, sündivus on 1,6 last naise kohta ja väljaränne on suur. Vabandage, aga inimene, kes sellele taustal räägib, kui hästi Eestil läheb mingite majandusnäitajate alusel, on ilma igasuguste epiteetideta lihtsalt loll või sisimas vihkab meid.* Ühiskonnateadlane Ülo Vooglaid kirjutas hiljuti, et saadikud ja ametnikud peaksid aduma, et sündimus on elukvaliteedi ja kindlusetunde funktsioon. Madal sündimus ja suur väljaränne on omakorda hoolimatu, süsteemitu, ahnitsemist hõlbustava majanduspoliitika sh maksupoliitika tagajärg.

Taasiseseisvumise aegsest rahvastikupoliitikast võib rääkida alates aastast 2003. Valitsus ja Riigikogu kehtestasid 1. jaanuarist 2004 paljuräägitud **vanemahüvitise**. Kas sellest kui üksikmeetmest on abi olnud? Kui võtta 2002 ja 2003 sündimus 13 tuhat last platooks ja eeldada kõigi muude tegurite puudumist sündimuskäitumisele, siis saame üheksa aasta kohta ümmarguselt 18 tuhat lisasündi. See kõneleb vanemahüvitise kasuks. Siiski pole

see piisav positiivse iibe saavutamiseks (vaid ühel aastal oli iive 35 sünniga plussis), rääkimata sündimusest Nõukogude võimu lõpuaastail, mis ületas **20 000 sündi aastas**.

II. Rahvastikukriisi tunnustamine Eestis. Alustame *Presidendiga*. Kui tähistati EV põhiseaduse kahekümnendat aastapäeva Kadrioru roosiaias, siis President rõõmustas, et viiendik Eesti rahvast on sündinud juba uue põhiseaduse ajal. Ja muretses, et rahvas vananeb. Nende tõsiasjade taga kumab rahvastikukriis, mida pidupäeval välja ei öeldud. Siiski Presidendi sõnavõttudes seda terminit ei ole ka muudel puhkudel. Paraku on isegi tema lükanud probleemi tulevikku. Detsembris 2012 antud intervjuus ta ütles, et aastakümnete pärast tekkivate demograafiliste probleemidega tuleks tegelda juba täna, kuid poliitikutel ei tundu olevat valmisolekut tegelda kaugel tuleviku probleemidega.

Riigikogu ja Valitsus. Viimase viie aasta jooksul olen kirjutanud Toompea Haridusseminari poolt Riigikogule ca 25 märgukirja, mida korrektselt säilitatakse avalikult kättesaadavas dokumendiregistris. Nendele vastatakse: täname Teid informatsiooni eest, Teie ettepanekud on võetud teadmiseks.

Täna esitatud faktide alusel tuleb kinnitada, et riigi põhieesmärk ja põhiülesanne – rahvuse säilimine – ei ole rahuldavalt täidetud. Seepärast Toompea Haridusseminar tõstatab Riigikogu ees põhiseadusega määratud põhiülesande täitmise juriidilised aspektid. Pöördusime Riigikogu põhiseaduskomisjoni poole, paludes põhiseaduse ja rahvastikukriisi temaatika võtta põhiseaduskomisjoni töösse. Mõnerealistes vastuskirjas lükkas komisjoni esimees Rait Maruste meie ettepaneku tagasi. Palusime arbiitriks Eesti Akadeemilise Õigusteaduse Seltsi – kas komisjoni keeldumine on juriidiliselt piisavalt põhjendatud. Saime vastuseks Riigikohtust, et Seltsi kalenderplaan ei luba seda temaatikat plaani võtta.

Kevadel 2013 teatas Riigikogu sotsiaalkomisjoni esimees Margus Tsahkna, et kogu seadusandlus tuleks demograafia seisukohast üle vaadata. Igati õigustatud ja hea mõte. Siis me veel ei teadnud, et Tsahkna väljaöeldud sõnu isegi tõsiselt ei võta ja see on ainult rahvale rahustamiseks. Sellele väljaütlemisele järgnenud ajal ei ole märganud mingit edasiminekut Tsahkna õigustatud tahtmises.

Toompea Haridusseminar pöördus möödunud aastal viie põhimõttelise tähtsusega küsimusega Riigikogu põhiseaduskomisjoni poole:

1. Vajame Riigikogu seisukohta rahvastikukriisi kohta Eestis.
2. Kas rahvastikuprotsessid on juhitavad?

3. Kas rahvastikukriisi leevendamise üldise korralduse kavandamine on eeskätt Riigikogu ülesanne?
4. Kas põhiseadus on ülimuslik eraõigusliku meedia regulatsioonide suhtes või mitte?
5. Kas Riigikogu toetab õiguskantslerilt ettekande taotlust teemal „Demograafiline kriis Eestis kui väljakutse seadusandlusele ja rahvastikupoliitikale“?

Kuu aja pärast saabus meie avalikule märgukirjale, mis koos lisadega oli kümme lehekülge, mõnerealine **vastuskiri**. „Vastuseks Teie pöördumisele märgin, et rahvastikuprobleem on kompleksne ja mitmekülgne teema, millest ainult mõni osa on otseselt põhiseaduskomisjoni valdkond“. Meie küsimused jäid vastusetta.

Käesoleva aasta kevadel saatsin Lätis peetud ettekande demograafilisest olukorrast neljakümnele-viiekümnele Eesti Teaduste Akadeemia liikmele. Palusin, et nad osa oma vaimuenergiast pühendaksid rahvastikuprobleemide lahendamiseks. Lisasin, et rahvaarvu vähenemisel on oht rahvuskultuuri hävimisele, süvenevad probleemid majandusarenguga ja sotsiaalse infrastruktuuri jätkusuutlikkusega. Geneetikutele piisab küll geneetilise rikkuse säilitamiseks kümnest tuhandest reproduktiivses eas inimesest (Villems, EPL 30.12.2009), kuid sellest ei piisa kultuuri hoidmiseks. Mitu akadeemikut vastas minu kirjale? Mitte ükski.

Möödunud aastal täitus 25 aastat loomeliitude pleenumist. Saatsin seitsmele loomeliidule kirja, palusin süveneda Lennart Meri kõnesse 1988. aastast. Palusin ka vastata Toompea haridusseminari rahvastikupoliitilistele küsimustele ja ettepanekutele, neid oli kümme. Palusin saata need Riigikogu põhiseaduskomisjonile. Ei ükski loomeliit ei vaevunud pead murdma oma rahva heaks. Kaks nendest saatsid Riigikogule küll oma toetuse Haridusseminari kirjale, milledele Riigikogus ei reageeritud. Siiski Erki-Sven Tüür oma pöördumises ütles: laskem ennast puudutada hetkeks ka küsimusest: mida saame meie teha, et meie rahvas EI väheneks arvuliselt? Mida saame meie teha, et kõigil lastel oleks siin Eestis hea elada ja et neid sünniks rohkem?

Veel üks kaunis erand. Rootsis Eestit esindanud Jaak Jõerüüdi sõnad oma raamatust *Muutlik*, (Tuum, 2010, lk 188): „Normaalses riigis peaks valitsus ja parlament ALATI sõnastama riigi eesmärgid, lühemad ja pikemad. (...) MINA ütlen, et TÄNA peaks Eesti riigi peamine eesmärk olema rahva väljasuremise vältimine ja sellele tuleks allutada kõik tegevused. (...) Mõni teine kehtestaks mõne teise SUURE eesmärgi. Kehtestagu“. Neid Jõerüüdi sõnu tuleb hinnata. Ta on lahti seletanud demograaf Kalev Katuse juhtmõtte – **ühiskonna arengut tuleb käsitleda rahvastikukeskselt**.

III. Meetmed rahvastikukriisist ülesaamiseks.

Meenutame - kui Rootsis 1930ndate alguses elanike arv oluliselt langes, ilmusid välja mehed, keda hakati kutsuma alarmistideks, neist tuntuim on Gunnar Myrdal. Nemad veensid riigiisasisid, et kohe on vaja ette võtta midagi kapitaalset. Tänu alarmistide õhutustööle suurendati lastetoetusi ja noortele peredele anti odavaid üürikortereid. Rootslased said uuesti jalad alla ja rahvas puhkes taas õitsele.

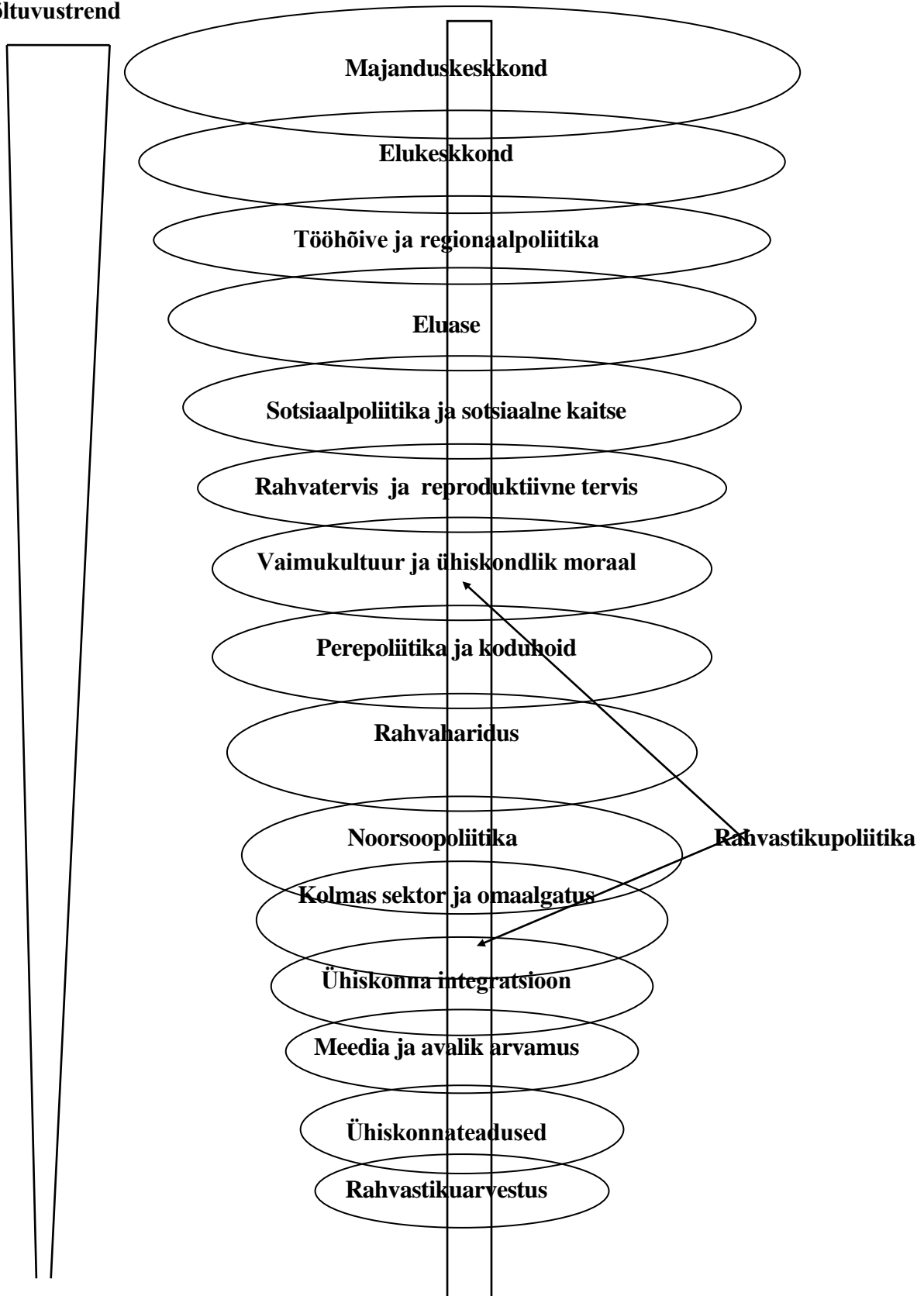
Esimese meetmete kompleksi kujundamiseks tuleb pöörduda rahva poole ja küsida tema käest, mida tuleks ette võtta. Seda tegime Eestluse Elujõu Kongressil 1999. aastal (selle korraldasime koos Robert Kreemiga), kus oli väljas suur kast - Eestluse elujõu ideepank. Kahjuks valitsusasutused nende laekunud ettepanekute suhtes huvi ei tundnud. Hulk ettepanekuid laekus, kui 1998. aastal pöördusime koos Valitsusettekandegaga ministeeriumide, ametite, ülikoolide jt poole arvamuste ja ettepanekute saamiseks. Need on kõik kirja pandud ja saadaval minu netiraamatus „Eesti rahvastiku tervis XXI sajandi künnisel“.

Sellesuvises märgukirjas peaministrile meenutasime neid meetmeid, mida Eestis on rahvastikukriisi vastu rakendatud: vanemahüvitis, lastetoetused, vajaduspõhised lastetoetused, maksusoodustused kahe lapse puhul, isapuhkus, vanemapension jt. Kahjuks pole need osutunud küllaldaseks sündimuse viimisel taastetasandile – puudu on neljandik sündi. Puuduvad institutsioonid, kes tegeleks rahvastikutaaste probleematikaga igapäevaselt. Meenutasime kunagise peaministri Kaarel Eenpalu sõnu: iga seaduse väljatöötamisel tuleb pearõhk panna sellele, et seadused ei takistaks, vaid soodustaks rahva arvulist kasvu

Soovitasime mõningad **ettepanekuid**, mis on küll seadusandja pädevuses, aga ka Valitsuse käeulatuses: Riigikogu rahvastikukomisjoni moodustamine; rahvastikuseminari käivitamine Riigikogu liikmetele ja nõunikele; rahvastikuministri portfelli taastamine; olulise tähtsusega riiklike küsimuste aruteludele sätestada teadulikul alusel ettevalmistus ja otsustamiskohustus; märgukirjale ja selgitustaotlusele vastamise seadust täiendada **sisulise** vastuse nõudega.

Tuntud ühiskonnateadlane Ülo Vooglaid kirjutab, et rahvastikutaaste kui probleemi tekke, püsimise ja süvenemise põhjustest aru saamiseks on vaja usaldatavat teavet elanikkonna stratifikatsiooni, orientatsiooni, motivatsiooni, teadliku aktiivsuse, isiksusliku valmiduse, ühiskonna- ja kultuuriseose jms kohta. Asjad on keerulised ja seda väljendab ka 15 aasta tagasi koostatud rahvastikupoliitika kontseptuaalne mudel (joonis 4). Sellest selgub, miks üksikmeetmed ei toimi. Mudeli järgimine annab meile teise kompleksi meetmeid.

Sõltuvustrend

Joonis 4. Rahvastiku demograafilise käitumise hulgisõltuvus ja sellele vastav rahvastikupoliitika kontseptuaalne mudel, 1999

Rahvastikupoliitika ei saa olla midagi iseseisvat teiste valdkondade poliitikate kõrval, vaid ta läbib neid ja osaliselt kattub nendega. Veel lisan, et paljudel valdkondadel on sündimuskäitumise osas vetoõigus. Kui tervis ei luba sünnitada, siis ei sünnita. Kui ei ole kohta, kus elada, siis ei muretseta lapsi jne. Seda mudelit tunnustati Riigikogu liikmete, maavanemate ja ühenduse Eesti Elujõud Põltsamaa ühisnõupidamisel 9. oktoobril 1999. Riigikogu kultuurikomisjoni esimees hr Mart Meri väljendas seda tunnustust tookord sõnadega: *See skeem peaks olema kogu aeg silme ees igal riigiametnikul.*

Erinevad valdkonnad juurdelisatud skeemil ei ole üksteisest eraldatud, vaid kattuvad omavahel nagu seda näeme elus endaski. Ühed valdkonnad skeemil on rahvastiku demograafilise käitumise seisukohast ilmselt tähtsamad kui teised. Ühe asutuse seminaridel ja rühmatöös koostatud pingerida üksikute valdkondade tähtsusest ei ole muidugi absoluutne, kuigi põhipositsioonides on kokkulangevus Tallinna Ülikoolis läbi viidud küsitlusega üsna hea. Eri töörühmad ei ole seni pidanud vajalikuks neist 15-st valdkonnast ühtki välja jätta. Pigem on vaja valdkondi veel juurde tuua.

Mida oleks vaja edasi teha? **Formuleerida rahvastikupoliitika** asjatundjatest koosnevate ajustrustide abil. Selleks oleks vaja läbi vaielda kirjeldatud valdkondade 2 - 4 olulisemat ülesannet – kas need aitavad kaasa, on neutraalsed või takistavad sündimuse suurendamist. Paraku ei ole minu teada keegi seda teinud. Riigiametnikud on hõivatud igapäevatööga ja riiklikku institutsiooni, kelle kohustuseks oleks niisuguste otsingutega tegeleda, ei ole.

Kolmanda meetmete kompleksi saab kujundada metodoloogiliste printsiipide alusel, mis on toodud minu Riias peetud ettekandes: näiteks, ühiskonna arengut tuleb käsitleda rahvastikukeskselt (Kalev Katus) ja selle printsiibi rakendus Jõerüüdi järgi: „MINA ütlen, et TÄNA peaks Eesti riigi peamine eesmärk olema rahva väljasuremise vältimine ja sellele tuleks allutada kõik tegevused. Teine näide: vajalik on rakendada kompetentsuse põhimõtet. Lahtiseletatult on see Ülo Vooglaiu järgi: „Rahuldavaks saavad kujuneda vaid süsteemsed käsitused. Ükski meede ei saa olla nii tugeva toimega, et tagaks rahuldava oleku; süsteemi iga olulise osa, elemendi või alaosüsteemi puudumine (väga nõrk tase) võib muuta mõttetuks kõigi teiste tegurite tähenduse“. Ja nõnda on võimalik lahti seletada ka teised printsiibid.

Nende kolme meetmekompleksi käivitamine seisab riiklike institutsioonide puudumise taga, aga ka küllap valitsusepoolse tahte puudumise taga. Kahjuks läks kehtiva ülikooliseaduse koostamisel Riigikogus kaduma põhimõttelise tähtsusega 1937.aasta seadussäte: *Ülikoolide*

ülesandeks on ..... edendada üldist ja eriti Eesti maad ja rahvast käsitletavat teadust.
Toompea Haridusseminari pingutused seda taastada ei ole kandnud vilja.

Tahaksin rääkida teile veel Toompea Haridusseminari kolme ettepaneku saatusest, mis tegime kultuuriminister Urve Tiidusele ja mille avaldas Eesti Päevaleht Stockholmis 9. juuli lehes. Kordan neid lühidalt: ellu kutsuda riigi rahastusel oleva kultuurilehe Sirp **rahvastikuprotsesside rubriik**; teine ettepanek – rahvuse, keele ja kultuuri püsijäämise **seminar kultuuriministeeriumis** ja kolmas ettepanek – **Tartu rahu kultuuridiplomaatia keskuse** loomine. Hiljuti saime vastuse - kõik tagasi lükatud.

Oma ettekannet lõpetades kordan Lennart Meri sõnu 26 aasta tagant: eesti rahva hetkeseis on kriitiline, aga mitte pöördumatu, eeldusel, et valitsus seda küsimust prioriteetseks peab.